Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης
Σχολή Κλασικών και Ανθρωπιστικών Σπουδών
Εργαστήριο Λαογραφίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας
14 –Μελέτες Λαογραφίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας– 14

Ελληνισμός και Βαλκάνια – αμφίδρομες σχέσεις: γλώσσα, ιστορία, λογοτεχνία, πολιτισμός (1453-2019)

Πρακτικά 4ου Συνεδρίου των Νεοελληνιστών των Βαλκανικών Χωρών

(Κομοτηνή, 22-24 Νοεμβρίου 2019)

Επιμέλεια
Μανόλης Γ. Βαρβούνης – Θανάσης Β. Κούγκουλος

ΤΟΜΟΣ Β΄

ΠΑΡΑΤΗΡΗΤΗΣ ΤΗΣ ΘΡΑΚΗΣ
Κομοτηνή 2022

Ελληνισμός και Βαλκάνια – αμφίδρομες σχέσεις: γλώσσα, ιστορία, λογοτεχνία, πολιτισμός (1453-2019)

Πρακτικά 4ου Συνεδρίου των Νεοελληνιστών των Βαλκανικών Χωρών

(Κομοτηνή, 22-24 Νοεμβρίου 2019)

Τόμος Β΄

Η πνευματική ιδιοκτησία αποκτάται χωρίς καμία διατύπωση και χωρίς την ανάγκη ρήτρας απαγόρευσης των προσβολών της. Επισημαίνεται πάντως ότι κατά τον Ν. 2121/1993 και κατά τη Διεθνή Σύμβαση της Βέρνης (που έχει κυρωθεί με τον Ν. 100/1975), απαγορεύεται η αναδημοσίευση και, γενικά, η αναπαραγωγή του παρόντος έργου, με οποιονδήποτε τρόπο, τμηματικά ή περιληπτικά, στο πρωτότυπο ή σε μετάφραση ή άλλη διασκευή, χωρίς γραπτή άδεια του εκδότη.

© Συλλογική έκδοση – Εργαστήριο Λαογραφίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης – Παρατηρητής της Θράκης

Εργαστήριο Λαογραφίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας
Παναγή Τσαλδάρη 1, 69100 Κομοτηνή
25310 39000 | www.he.duth.gr

Εκδόσεις Παρατηρητής της Θράκης
Έναντι Πανεπιστημιούπολης, 69150 Κομοτηνή
25310 72486 | info@paratiritisbooks.gr

Επιμέλεια: Μανόλης Γ. Βαρβούνης – Θανάσης Β. Κούγκουλος

Σχεδιασμός έκδοσης – Τυπογραφική επιμέλεια: Τζένη Κατσαρή-Βαφειάδη
Συντονισμός έκδοσης: Νεκτάριος Μουρδικούδης
Τυπογραφικές διορθώσεις: Νεκτάριος Μουρδικούδης, Κυριακή Περδίκη, Νίκη Αγγελακοπούλου

Δημιουργικό, γραφιστική επιμέλεια, μοντάζ,
διαχωρισμοί, εκτύπωση, παραγωγή:
TWO K Project ΕΠΕ
Όπισθεν Οικισμού Ηφαίστου,
έναντι Πανεπιστημιούπολης, 69150 Κομοτηνή
25310 72486 | hello@2kproject.gr

Facebook @paratiritisbooks.gr | Instagram paratiritisbooks

Περισσότερες πληροφορίες για τα βιβλία των εκδόσεων Παρατηρητής της Θράκης, καθώς και ηλεκτρονικές πωλήσεις, στη διεύθυνση: paratiritisbooks.gr

ISBN 978-618-5001-91-9 | ISBN (SET) 978-618-5001-89-6
ISBN E-BOOK 978-618-5001-95-7 | ISBN E-BOOK (SET) 978-618-5001-93-3

Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης
Σχολή Κλασικών και Ανθρωπιστικών Σπουδών
Τμήμα Ιστορίας και Εθνολογίας
Εργαστήριο Λαογραφίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας
14 –Μελέτες Λαογραφίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας– 14

Ελληνισμός και Βαλκάνια – αμφίδρομες σχέσεις: γλώσσα, ιστορία, λογοτεχνία, πολιτισμός (1453-2019)

Πρακτικά 4ου Συνεδρίου των Νεοελληνιστών των Βαλκανικών Χωρών

(Κομοτηνή, 22-24 Νοεμβρίου 2019)

Επιμέλεια
Μανόλης Γ. Βαρβούνης – Θανάσης Β. Κούγκουλος

Τόμος Β΄

ΠΑΡΑΤΗΡΗΤΗΣ ΤΗΣ ΘΡΑΚΗΣ
Κομοτηνή 2022

Democritus University of Thrace
School of Classics & Humanities
Department of History & Ethnology
Laboratory of Folklore and Social Anthropology
14 –Studies in Folklore and Social Anthropology– 14

Hellenism and the Balkans: two-way relationships: language, history, literature, culture (1453-2019)

4th Balkan Congress of Modern Greek Studies

(Komotini, 22-24 November 2019)

Edited by
Manolis G. Varvounis – Thanasis V. Kougkoulos

Volume 2

ΠΑΡΑΤΗΡΗΤΗΣ
ΤΗΣ ΘΡΑΚΗΣ
Komotini 2022

Περιεχόμενα Β΄ Τόμου
Λογοτεχνία ΙΙ

Η βαλκανική λογοτεχνία στα ελληνικά λογοτεχνικά περιοδικά

Άτυπες μορφές πολιτιστικής διπλωματίας:
Η Βαλκανική Λογοτεχνία στο περ. *Νέα Εστία* (1927-1937) 14
Ιουλιανή Βρούτση

Η παρουσία της βαλκανικής λογοτεχνίας
στο περιοδικό *Νέα Εστία* (1935-1987) 26
Χρύσα Θεολόγου

Το περιοδικό *Βαλκανική Λογοτεχνία* (1937-1938):
Ιστορία, πρόσωπα, κείμενα, κίνητρα 35
Αθανάσιος Β. Γαλανάκης

«Η προσέγγιση των λαών» – Τα Βαλκάνια
στα λογοτεχνικά περιοδικά της Μεταπολίτευσης (1974-1981) 41
Βασίλης Βασιλειάδης

Η πρόσληψη των Βαλκανίων στη λογοτεχνία

Οι Έλληνες συγγραφείς του Μεσοπολέμου και
το εγχείρημα της Βαλκανικής Συνεννόησης 56
Σωκράτης Νιάρος

Το Πέρασμα στην Ελλάδα ή Ποιητικοί Ορίζοντες σε μια Άλλη Γλώσσα:
The Angel of Salonika (2011) της Vesna Goldsworthy 68
Πασχάλης Νικολάου

«Η αιτία του θανάτου;»: Για μια ποιητική του βαλκανικού
αστυνομικού διηγήματος στον 21ο αι. 79
Δέσποινα Παπαστάθη

Τα Βαλκάνια και ο ελληνισμός στην κυπριακή λογοτεχνία

Η γλώσσα της ανατροπής στο ποίημα του Κυριάκου Χαραλαμπίδη
«Ρήγα Βελεστινλή Θετταλού σήμανση» 90
Μαρία Αμοιρίδου

Ο μεταμυθικός Μεγαλέξανδρος του Κυριάκου Χαραλαμπίδη 101
Πηνελόπη Στράτη

Αναπαραστάσεις της Ιστορίας στη Λογοτεχνία

Μακεδονικό ζήτημα και μεταϊστορική μυθοπλασία στις αρχές του 21ου αιώνα: *Σκοτεινός Βαρδάρης* (2004) της Έλενας Χουζούρη και *Τι ζητούν οι βάρβαροι* (2008) του Δημοσθένη Κούρτοβικ 124
Γιάννης Βαγγελοκώστας

Το ιστορικό τραύμα ως λογοτεχνική αφήγηση: «Ντουρντουβάκια»· μία τραυματική πτυχή των ελληνοβουλγαρικών σχέσεων 136
Δημήτρης Κόκορης

Βαλκανικές ταυτότητες στη μεταπολεμική και σύγχρονη ελληνική λογοτεχνία

«Θαύμα ανάπτυξης και προόδου» ή «συνώνυμο του πρωτογονισμού και της προπαγάνδας»; Η πρόσληψη του βαλκανικού υπαρκτού σοσιαλισμού στη νεοελληνική κουλτούρα 146
Πέτρος Μαραζόπουλος

Όψεις του Βαλκάνιου στη σύγχρονη μυθοπλασία 159
Σοφία Ιακωβίδου

Σύγχρονη βαλκανική λογοτεχνία στην Ελλάδα και Έλληνες λογοτέχνες από τα Βαλκάνια

Μεθοριακή αφήγηση και ποιητική της ταυτότητας: η περίπτωση του Μιροσλάβ Πένκοφ 172
Σπύρος Κιοσσές – Κατερίνα Δ. Σχοινά

«Ένας απέδω και άλλος απέκει» – Η μνημο-ποιητική της νοσταλγίας στην ποίηση του Νίκου Κατσαλίδα 183
Θεοδούλη (Λίλυ) Αλεξιάδου

Πρώιμα και όψιμα ποιήματα του Χρήστου Χαρτοματσίδη: Σχέσεις με την εποχή τους και τα πεζά και θεατρικά έργα του (1986-2018) 194
Σάββας Καράμπελας

Μετάφραση της ελληνικής λογοτεχνίας στα Βαλκάνια

«Απ' όσα έκαμα κι απ' όσα είπα»: Ο Κ. Π. Καβάφης και οι βούλγαροι μεταφραστές του 206
Velichka Simonova-Grozdeva – Mariya Hristova

Μεταφράσεις ελληνικών μυθιστορημάτων στα βουλγαρικά (19ος αιώνας) 218
Λάμπρος Βαρελάς

Τα κοινά τουρκικά δάνεια της ελληνικής και της ρουμανικής γλώσσας
στα διηγήματα του Γ. Βιζυηνού και η απόδοσή τους
στη ρουμανική μετάφραση των *Νεοελληνικών διηγημάτων*:
σημασιολογικές και μεταφρασεολογικές παρατηρήσεις 226
Margareta Sfirschi-Lăudat

Ελληνοτουρκικές σχέσεις στη λογοτεχνία

Η αφήγηση του ξεριζωμού και τα φαινόμενα του εθνικισμού:
το παράδειγμα του μυθιστορήματος *Η Θεσσαλονίκη με το Μοβ Καφτάνι* 240
Damla Demirözü

Η Κωνσταντινούπολη και η Κόκκινη Μηλιά ως ιδανικοί χώροι
των ελληνικών και τουρκικών αφηγημάτων 250
Aslı Çete

Το βλέμμα του Σαΐτ Φαΐκ προς τους Ρωμιούς
μες στο τοπίο της χώρας του και της λογοτεχνίας της 262
Άνθη Καρρά

Οι Ρωμιοί της Πόλης και των Πριγκιπόνησων
στα διηγήματα του Sait Faik Abasıyanık 276
Γιώργος Σαλακίδης

Η ελληνοτουρκική συνύπαρξη μέσα από τη λογοτεχνία:
Τα διαπολιτισμικά στοιχεία στα ηθογραφικά διηγήματα και
ταξιδιωτικές ιστορίες του Καρκαβίτσα 292
İbrahim Kelağa Ahmet

Βαλκανικές διαστάσεις στο ελληνικό θέατρο

Ραλλού Καρατζά ή Το θέατρο στην υπηρεσία της εθνεγερσίας 306
Γεώργιος Κράιας

Ο *Πλούτος* του Αριστοφάνη από το Εθνικό Θέατρο
σε σκηνοθεσία Nikita Milivojevic 316
Μιχαέλα Αντωνίου

Τα Βαλκάνια στο ελληνικό θέατρο και στον κινηματογράφο

Τιτάνικ Βαλς: μια ρουμανική κωμωδία στην ελληνική σκηνή 328
Κωνστάντζα Γεωργακάκη

Τα βαλκάνια στην ελληνική σκηνή: Η παρουσία βαλκάνιων θεατρικών
συγγραφέων στο ελληνικό θέατρο μέσα από τα παραδείγματα των έργων
Οι σιδεράδες, Το σακάκι που βελάζει, Ο ασθενής του Δρ. Φρόιντ,

Ο σπιούνος των Βαλκανίων και ο Επαγγελματίας 340
Ελένη Γεωργίου

Κινηματογραφικές συμπαραγωγές με τα βαλκάνια και αναπαραστάσεις της ελληνικότητας 351
Ηλέκτρα Βενάκη – Αφροδίτη Νικολαΐδου

Συνυπάρχοντας με τον Βαλκάνιο Άλλο στις αρχές του 21ου αιώνα: Εθνική ταυτότητα, φύλο και σεξουαλικότητα στις ταινίες *Όμηρος* (Γιάνναρης, 2005) και *Xenia* (Κούτρας, 2014). 361
Βασιλική Πέτσα

Περιεχόμενα τόμων Α΄, Γ΄ 373

Η Κωνσταντινούπολη και η Κόκκινη Μηλιά ως ιδανικοί χώροι των ελληνικών και τουρκικών αφηγημάτων

Aslı Çete
Δρ. Νεοελληνικής Φιλολογίας
Τμήμα Νεοελληνικών Σπουδών
İstanbul Üniversitesi

ABSTRACT

The pair of "Constantinople-Hagia Sophia" is the cornerstone of the Great Idea in the Greek national narrative. In this context, myths since 1453 in the Greek-speaking Orthodox Christian population collective memory are important. Unlike the pair of "Constantinople-Hagia Sophia" which is a real space and the Great Idea, the Golden Apple (Red Apple) with which the Turkish intelligentsia is involved for a short time is completely utopian. This essay focuses on the ideals of the Great Idea and Pan-Turkism or Pan-Turanism, both of which cease in the 1920s, and the myths with Constantinople and Golden Apple/Turan, developed by Greek and Turkish intelligentsia during the 19th century. We have come to the conclusion that the Balkan Wars played a powerful role in the ideals of the Great Idea and Golden Apple/Turan. Both countries entered World War I with similar dreams: the realization of the Great Idea and Golden Apple/Turan. However, the ideals of the Great Idea and Golden Apple/Turan were not possible.

Η Πόλη των «ονείρων»: Κωνσταντινούπολη

Η Μεγάλη Ιδέα ή ο μεγαλοϊδεατισμός ορίζεται ως η «ιδεολογία η οποία απέβλεπε στην ανάκτηση της Κωνσταντινούπολης και επί πλέον στην απελευθέρωση όλων των "αλύτρωτων" Ελλήνων [...] και στην ακραία έκφανσή της, στη δημιουργία μεγάλου ελληνικού κράτους με πρωτεύουσα την Κωνσταντινούπολη».[1] Υποτίθεται ότι με τη άλωση της Πόλης δημιουργήθηκαν, μεταξύ των ελληνόφωνων Ορθόδοξων Χριστιανών, διάφοροι μύθοι και θρύλοι για την πτώση της Πόλης. Παραδείγματος χάριν, σύμφωνα με έναν μύθο, όταν πέφτει η Πόλη ένα πουλί φέρνει ένα μήνυμα στη μητρόπολη. Πάει ένα παλλικάρι και διαβάζει το μήνυμα στο οποίο λέει ότι «Πάρθεν η Πόλη Πάρθεν η Ρωμανία». Ακούγοντας αυτό αρχίζουν να κλαίνε οι ιερείς και το παιδί τούς λέει τα εξής: «Κι αν η Πόλη έπεσε, κι αν Πάρθεν η Ρωμανία, πάλι με χρόνους και καιρούς δικά μας θα 'ναι». Σύμφωνα με έναν άλλο πολύ δημοφιλή μύθο, τον Μαρμαρωμένο βασιλιά, όταν μπαίνουν οι Τούρκοι στην Πόλη, ο τελευταίος βασιλιάς του Βυζαντίου, ο Κωνσταντίνος Παλαιολόγος, πάει και κρύβεται πίσω από μία κολόνα της Αγίας Σοφίας

1 Γ. Μπαμπινιώτης, «Μεγάλη Ιδέα» και «μεγαλοϊδεατισμός», στο *Λεξικό της νέας ελληνικής γλώσσας*, Αθήνα [2]2002: Κέντρο Λεξιλογία ΕΠΕ, σ. 1061, 1062.

και περιμένοντας εκεί μετατρέπεται σε μάρμαρο. Διαδίδεται ότι ένας άγγελος τον έκρυψε και τον μαρμάρωσε και ότι κάποια στιγμή με το θέλημα του Θεού θα αναστηθεί και η Πόλη θα είναι πάλι στην αρχική της κατάσταση.[2] Θεωρείται ότι αυτοί οι μύθοι και θρύλοι για την Πόλη έχουν ένα κοινό σημείο: Ο χρόνος σταματάει με την πτώση της ιερής πόλης της Ορθοδοξίας και η τάξη στον κόσμο θα επανέλθει με την ανακατάληψη της Κωνσταντινούπολης από τους Έλληνες.[3]

Όταν ιδρύθηκε η Ελλάδα ως εθνικό κράτος, οι περισσότεροι Ορθόδοξοι Χριστιανοί, βρίσκονταν έξω από τα σύνορα του νέου κράτους. Αυτοί που ζούσαν στην Ελλάδα ήταν λιγότεροι από το ένα τρίτο εκείνων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.[4] Ο ιστορικός Σβορώνος υποστηρίζει ότι «η ολοκληρωτική αποτυχία της Αντιβασιλείας στην οργάνωση του κράτους φαίνεται καθαρά σ' ό,τι αφορά το στρατό και τα οικονομικά [...] το κράτος έζησε όλη τη διάρκεια της βασιλείας του Όθωνα σε διαρκή χρεωκοπία».[5] Ως εκ τούτου, η Μεγάλη Ιδέα, κατά τον Σβορώνο, χρησιμοποιήθηκε από τις ιθύνουσες τάξεις ως ένα «εξαιρετικό μέσο αποτροπής της προσοχής του λαού απ' τα κοινωνικά προβλήματα» της χώρας.[6]

Η Μεγάλη Ιδέα, ως όρος, διατυπώθηκε για πρώτη φορά το 1844 από τον Ιωάννη Κωλέττη στις συζητήσεις της Βουλής σχετικά με το σύνταγμα. Σε όλη την ομιλία του ο Κωλέττης αναφέρεται συχνά στον εθνικό αυτοπροσδιορισμό, δηλαδή ποιος είναι Έλληνας και ποιος δεν είναι. Κατά τον Κωλέττη, οι συζητήσεις αυτές οδηγούν τον άνθρωπο σε έναν φαύλο κύκλο. Έτσι δίνει έμφαση στον Ορθόδοξο Χριστιανισμό:

> Ναι, εγίναμεν όλοι μία ψυχή, ελάβαμεν τα όπλα, εκερδίσαμεν όχι όλον, αλλά μέρος του σκοπού μας. Διά την ελευθερίαν των Ελλήνων όλων, διά την ελευθερίαν του Χριστιανισμού εγίναμεν μία ψυχή, και τώρα φιλονεικούμεν, τι; Περνά ο πολύτιμος καιρός μας εις τι; Εις το να διακρίνωμεν ποίοι είναι Έλληνες, ποίοι Χριστιανοί. Ποίοι; Ημείς, οίτινες ελάβαμεν την σημαίαν της πατρίδος με την άλλην χείρα, διά να ελευθερώσωμεν όλους τους ορθόξους Χριστιανούς...[7]

Μπορούμε να πούμε ότι ο μεγαλοϊδεατισμός του Κωλέττη βασίζεται στα γεωγραφικά-προπατορικά «δικαιώματα» των χριστιανών. Στο πλαίσιο αυτό, αναφέρεται στον διαμεσολαβητικό ρόλο της Ελλάδας για τη «διαφώτιση» της Ανατολής:

---

2 «Μύθοι και θρύλοι από την Άλωση της Πόλης», *Βυζαντινά ιστορικά* (31/05/2014). Διαθέσιμο στον δικτυακό τόπο: http://vizantinaistorika.blogspot.com/2014/05/blog-post_31.html (τελευταία πρόσβαση 02/07/2019).

3 «Μύθοι και θρύλοι για την Άλωση της Πόλης», *Δόγμα. Πρακτορείο Εκκλησιαστικών Ειδήσεων* (29/05/2016). Διαθέσιμο στον δικτυακό τόπο: https://www.dogma.gr/diafora/mythoi-kai-thryloi-gia-tin-alosi-tis-polis/30234/(τελευταία πρόσβαση 28/06/2019).

4 R. Clogg, *Συνοπτική ιστορία της Έλλαδας (1770-2000)*, Αθήνα ²2003: Κάτοπτρο, σ. 67.

5 Ν. Σβορώνος, *Επισκόπηση της νεοελληνικής ιστορίας*, Αθήνα 1999: Θεμέλιο, σ. 78.

6 Ό.π., σ. 82.

7 Τα λόγια του Κωλέττη παρατίθενται στο «Ιστορικές ομιλίες: Ο Ιωάννης Κωλέττης και η Μεγάλη Ιδέα», *Όλα τα καλά χωράνε* (13/01/2014). Διαθέσιμο στον δικτυακό τόπο: http://ola-ta-kala.blogspot.com/2014/01/blog-post_6662.html (τελευταία πρόσβαση 28/06/2019).

> Η Ελλάς ως εκ της γεωγραφικής της θέσεως είναι το κέντρον της Ευρώπης. Με την δεξιάν πιάνει τας χείρας της Δύσεως, και με την αριστεράν της τας χείρας της Ανατολής και τας συνδέει. Η Ελλάς ήτο προωρισμένη, ως φαίνεται, καταπίπτουσα να δώσει τα φώτα εις την Δύσην, και σήμερον ανισταμένη να φωτίσει την Ανατολήν.[8]

Τα εδάφη που θα «απελευθερωθούν» δεν είναι περιορισμένα μόνο στα Ιωάννινα, στην Αδριανούπολη, στην Τραπεζούντα, στην Πόλη, κτλ. αλλά και σε μέρη, όπως η Βουλγαρία και το Μαυροβούνιο, στα οποία αναφέρεται ο Ρήγας στην περίφημη *Χάρτα* του.[9] Όλοι οι Χριστιανοί και Έλληνες των χωρών αυτών «περιμένουν ν'ακούσουν, αν ήμεθα πιστοί εις τον όρκον μας, εις τας υποσχέσεις μας, αν έχωμεν ακόμη το Ελληνικόν φρόνημα».[10] Όλοι οι χώροι αυτοί βασικά έχουν δύο κέντρα, την Αθήνα την «πρωτεύουσα του Βασιλείου» και την «μεγάλη πρωτεύουσα» την Κωνσταντινούπολη, που είναι «το όνειρο και η ελπίδα όλων των Ελλήνων».[11] Παρόμοια, ο Νικόλαος Πολίτης γράφει, μετά από τα 64 χρόνια, το 1908:[12]

> Την ημέραν ταύτην οι εθνικοί πόθοι θα ενωθώσιν επί το αυτό· ό,τι έπλασεν υπέροχον ο αρχαίος και ο μεσαιωνικός Ελληνισμός: τον Περικλέα, ως τον ύψιστον δημιουργόν του μεγαλείου των Αθηνών και τον Κωνσταντίνον Παλαιολόγον, ως τον μάρτυρα και τελευταίον αντιπρόσωπον του Βυζαντίου [...]· τον Παρθενώνα, ως τοντελειότατον και άφθιστον τύπον του ιδεώδους καλού, και την Αγία Σοφίαν, ως το πάγκαλον αισθητόν σύμβολον του ορθοδόξου χριστιανικού Ελληνισμού».[13]

Σε ένα άλλο κείμενο[14] που δημοσίευσε σε γαλλόφωνο περιοδικό *L'Hellenisme Contemporain* λέει τα εξής:

> Οι κοινές προσδοκίες και ελπίδες του ελληνικού λαού συμπυκνώνονται σ' αυτό που ονομάζαμε Μεγάλη Ιδέα: ολική απελευθέρωση και πολιτική αποκατάσταση (retablissement politique) του ελληνικού λαού (peuple hellene). Ανακατάληψη της Κωνσταντινουπόλεως και απόδοση της Αγίας Σοφίας στην ορθόδοξη χριστιανική λατρεία, αυτή είναι η κορωνίδα του ελληνικού ιδεώδους.[15]

---

8 Τα λόγια του Κωλέττη παρατίθενται στο «Ιστορικές ομιλίες: Ο Ιωάννης Κωλέττης...», ό.π.

9 Πρόκειται για τη Χάρτα της Ελλάδος, τη *Γενική χάρτα της Μολδαβίας και τη Νέα χάρτα της Βλαχίας* που δημοσίευσε ο Ρήγας Βελεστινλής ανάμεσα στα χρόνια 1796-1797 στη Βιέννη.

10 Το παράθεμα του Κωλέττη παρατίθεται στο «Ιστορικές ομιλίες: Ο Ιωάννης Κωλέττης...», ό.π.

11 Ό.π.

12 Το εν λόγω κείμενο είναι το «Λόγος εντολή του δήμου Αθηναίων ρηθείσα εν τω Ναώ του Αγίου Κωνσταντίνου την 29 Μαΐου 1908, κατά το πάν δημονμνημόσυνον του Αυτοκράτορα Κωνσταντίνου του Παλαιολόγου».

13 Τα λόγια του Πολίτη παρατίθεται στο Γ. Βαρουξάκης, «"Φαντασιακές Κοινότητες" και Μεγάλη Ιδέα. Μια Συμβολή του Ν. Γ. Πολίτη», *Θέσεις – τριμηνιαία επιθεώρηση* 59 (Απρίλιος-Ιούνιος 1997). Διαθέσιμο στον δικτυακό τόπο: http://www.theseis.com/index.php?option=com_content&task=view&id=580 (τελευταία πρόσβαση 10/07/2019).

14 Το εν λόγω κείμενο είναι το «Croyances populaires sur le retablissement de la Nation Hellenique».

15 Γ. Βαρουξάκης, «"Φαντασιακές Κοινότητες" και...», ό.π.

Η Κωνσταντινούπολη ως «ιερή πόλη» και ως πρωτεύουσα της Ανατολικής Ρωμαϊκής ή Βυζαντινής Αυτοκρατορίας και η Αγία Σοφία, η αιτία της ιερότητας αυτής, παίζουν πρωταγωνιστικό ρόλο στο εθνικό αφήγημα του ελληνικού κράτους. Ωστόσο, η ένταξη του Βυζαντίου στο επίσημο εθνικό αφήγημα έγινε σταδιακά και με αντιρρήσεις.[16] Όπως ξέρουμε, το Βυζάντιο για τους διαφωτιστές ήταν γεμάτο με δεισιδαιμονία και βαρβαρότητα.[17] Η αρνητική στάση της ευρωπαϊκής ιστοριογραφίας προς το βυζαντινό μεσαίωνα δημιουργούσε προβλήματα στην ενσωμάτωση του Βυζαντίου στο εθνικό αφήγημα.

Πώς αντιμετωπίστηκε λοιπόν το Βυζάντιο στα πρώτα χρόνια μετά την ίδρυση της Ελλάδας ως εθνικού κράτους; Μέχρι το 1860 περίπου η στάση της διανόησης προς το Βυζάντιο ήταν αρνητική.[18] Η αντίρρηση του Βυζαντίου και η στροφή προς την αρχαιότητα παρείχε στο νεοσύστατο κράτος πρόσβαση στο δυτικό κόσμο. Έτσι το 1834 μεταφέρθηκε η πρωτεύουσα από το Ναύπλιο στην Αθήνα και καταστράφηκαν τα κατάλοιπα των βυζαντινών χρόνων.[19]

Οι πρώτες προσπάθειες για την ένταξη του Βυζαντίου στο εθνικό αφήγημα καταβλήθηκαν από τον Σπ. Ζαμπέλιο.[20] Το Βυζάντιο, κατά τον Ζαμπέλιο είναι «το

---

16 Α. Λιάκος, «Προς επισκευήν ολομέλειας και ενότητος: η δόμηση του εθνικού χρόνου», στον τόμο Τ. Ε. Σκαλαβενίτης (επιμ.), *Επιστημονική συνάντηση στη μνήμη του Κ. Θ. Δημαρά*, Αθήνα 1994: Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών/ΕΙΕ, σ. 179-180. Διαθέσιμο στον δικτυακό τόπο: https://eclass.uoa.gr/modules/document/file.php/ARCH408/liakos_pros-episkeuin.pdf (τελευταία πρόσβαση 02/06/2017).

17 Φ. Δημητρακόπουλος, *Βυζάντιο και νεοελληνική διανόηση στα μέσα του δεκάτου ενάτου αιώνος*, Αθήνα 1996: Καστανιώτης, σ. 17.

18 Ό.π., σ. 30.

19 Έ. Σκοπετέα, *Το «πρότυπο βασίλειο» και η Μεγάλη Ιδέα: όψεις του εθνικού προβλήματος στην Ελλάδα (1830-1880)*, Αθήνα, 1988: Πολύτυπο, σ. 199. Ο Μάριος Χατζόπουλος ισχυρίζεται στην άποψη ότι: «Κατά τις δυο πρώτες δεκαετίες του βίου του νεοελληνικού κράτους, όταν το έργο των Ζαμπέλιου/Παπαρρηγόπουλου δεν είχε ακόμα εμφανιστεί, όταν η αρχαία Ελλάδα ήταν το μόνο παρελθόν που αναγνωριζόταν ως εθνικό και το Βυζάντιο αφοριζόταν ως ξένος ζυγός, ο εθνικιστικός λόγος μέσα στο Βασίλειο της Ελλάδος εμφορούνταν, κατά παράδοξο τρόπο, από τις ιδέες της ανακατάληψης της Κων/πολης. Η ιδέα αυτή που συνοδευόταν –και συμβολιζόταν– από μία εμμονή σχετικά με τον ναό της Αγίας Σοφίας που σκιαγραφούσε μια ενδιαφέρουσα αντινομία: αν και η Βυζαντινή ιστορία απουσίαζε από το αφήγημα της εθνικής ταυτότητας στην Ελλάδα κατά το πρώτο ήμισυ του 19ου αιώνα, η εθνικιστική ρητορική ήταν πλήρης συμβολισμών από το Βυζαντινό παρελθόν. Το Βυζάντιο απορριπτόταν στο επίπεδο της ιστορίας ενώ λατρευόταν στο επίπεδο των συμβόλων. [...] ο μύθος [Πόλη, Ναός, Βασιλιάς], κατά τις δύο πρώτες δεκαετίες της ζωής του ελληνικού βασιλείου, παρείχε τη βάση για μια πρώιμη σύζευξη του Βυζαντινού παρελθόντος με την ελληνική εθνική ταυτότητα παρά τον οστρακισμό του παρελθόντος αυτού από την επίσημη ιδεολογία της εποχής», βλ. Μ. Χατζόπουλος, «Ο Μύθος της ανακατάληψης της Κωνσταντινούπολης και η σημασία του για τον ελληνικό εθνικισμό», διάλεξη στο πλαίσιο του ερευνητικού σεμιναρίου οικονομικής και κοινωνικής ιστορίας του τμήματος Οικονομικών Επιστημών του Πανεπιστημίου Αθηνών, Αθήνα, 5 Φεβρουαρίου 2007. Διαθέσιμο στον δικτυακό τόπο: file:///C:/Users/pc/Downloads/meeting_0016_2423%20(1).pdf (τελευταία πρόσβαση 12/07/2019).

20 Η συνολική καταγραφή της ιστορίας του ελληνικού έθνους δημιουργήθηκε τελικά από τον Παπαρρηγόπουλο. Εξέδωσε το 1860 τον πρώτο τόμο της *Ιστορίας του ελληνικού έθνους (1860-1874).* Ο Παπαρρηγόπουλος εισάγει τους όρους, «πρώτος ελληνισμός» (αρχαίος ελληνισμός), «μακεδονικός ελληνισμός», «χριστιανικός ελληνισμός», «μεσαιωνικός ελληνισμός», και «νέος ελληνισμός». Από τους «ελληνισμούς» που εισήγαγε ο Παπαρρηγόπουλος μένουν, κατά την αποδοχή του έργου

αποτέλεσμα ενός συμβιβασμού μεταξύ της μοναρχίας [...] και της εκκλησίας».[21] Η μοναρχία είναι «ξένο στοιχείο», ενώ ο λαός και η εκκλησία είναι «εθνικά στοιχεία».[22] Το «δημοκρατικό στοιχείο» θεωρείται «μυστική ουσία του Ελληνισμού όπως άλλωστε και του Χριστιανισμού». Έτσι η μοναρχία, δηλαδή η αυτοκρατορία ανταγωνίζεται συνεχώς με το «δημοκρατικό στοιχείο», το οποίο ταυτίζεται με την εκκλησία, δηλαδή την «ενότητα λαού και κλήρου».[23] Συνεπώς, αυτή η «ενότητα του λαού και κλήρου» θεωρείται εκ μέρους του Ζαμπέλιου ως «εθνικό στοιχείο»: «η μοναρχία σημαντικώς ετροπολόγησε και διά της ενεργείας της επηρέασε τον μεσαιωνικόν Ελληνισμόν, τεθείσα εις άμεσον σχέσιν και επαφήν μετά των εθνικών στοιχείων, δηλ. της Εκκλησίας και του Λαού».[24] Ο Ζαμπέλιος υποστήριζε ότι «ο ελληνικός λαός έχει μια εκπολιτιστική αποστολή ελέω Θεού, και σήμερα είχε ένα μοναδικό ιστορικό πεπρωμένο: να διεκδικήσει τον θρόνο του αυτοκράτορα Κωνσταντίνου».[25]

Η ενσωμάτωση του Βυζαντίου στο επίσημο εθνικό αφήγημα συνιστά ένα θέμα που είναι πολύ δύσκολο να αντιμετωπιστεί σε όλες του τις διαστάσεις. Παρόλο αυτά, μπορούμε να πούμε ότι ο Κριμαϊκός Πόλεμος (1853-1856) έπαιξε καθοριστικό ρόλο σ' αυτό. Οι μεγάλες δυνάμεις άλλαξαν στάση απέναντι στο «ανατολικό ζήτημα» και άρχισαν να υποστηρίζουν τον εκσυγχρονισμό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η Γαλλία και η Αγγλία συμμάχησαν με την Οθωμανική Αυτοκρατορία για να εμποδίσουν τη ρωσική «απειλή» στα οθωμανικά εδάφη. Ωστόσο απέκλεισαν τα ελληνικά λιμάνια για να εμποδίσουν την Ελλάδα να βοηθήσει τη Ρωσία.[26] Στις παραμονές του Κριμαϊκού Πολέμου η Γαλλία –γενικά η Ευρώπη– αμφισβητούσε τον διαμεσολαβητικό ρόλο της Ελλάδας στη σχέση Δύσης-Ανατολής και η αυξανόμενη επίδραση της Γαλλίας στην Οθωμανική Αυτοκρατορία ανησυχούσε την Ελλάδα. Η προοπτική της Ευρώπης ως προς την Οθωμανική Αυτοκρατορία ήταν, κατά τη Σκοπετέα, «μια προοπτική που ασφαλώς κλόνιζε τη σημασία του ελληνικού κράτους στην Ανατολή, έθετε σε αμφισβήτηση την ελληνική υπεροχή».[27] Κατά τον Σταματόπουλο, η παρέμβαση της Γαλλίας στην Οθωμανική Αυτοκρατορία πρέπει να συσχετιστεί άμεσα με τη διαμόρφωση της Μεγάλης Ιδέας:

του, μόνο οι τρεις βασικοί: αρχαίος – μεσαιωνικός – νέος ελληνισμός. Σύμφωνα με τη γενεαλογία αυτή, ο κάθε ελληνισμός διαμορφώθηκε από την Θεία Πρόνοια.

21 Δ. Σταματόπουλος, *Το Βυζάντιο μετά το έθνος. Το πρόβλημα της συνέχειας στις βαλκανικές ιστοριογραφίες*, Αθήνα 2009: Αλεξάνδρεια, σ. 53.

22 I. Koumbourlis, "European historiographical influence suponthe young Konstantinos Paparrigopoulos", R. Beaton – D. Ricks (επιμ.), *The Making of Modern Greece: Nationalism, Romanticism, and the Uses of the Past (1797-1896)*, United Kingdom 2009: Ashgate, σ. 61.

23 Δ. Σταματόπουλος, *Το Βυζάντιο μετά το έθνος...*, ό.π., σ. 54.

24 Το παράθεμα του Ζαμπέλιου παρατίθεται στο ό.π., σ. 57.

25 P. Mackridge, *Γλώσσα και Εθνική Ταυτότητα Στην Ελλάδα, 1766-1976,* μτφρ. Γρ. Κονδύλης, επιμ. P. Mackridge – Κ. Σίμος, Αθήνα 2013: Πατάκη, σ. 232· I. Koumbourlis, "European historiographical influences...", ό.π., σ. 61.

26 P. Mackridge, *Γλώσσα και Εθνική...*, ό.π., σ. 231.

27 Έ. Σκοπετέα, *Το «πρότυπο βασίλειο» και η Μεγάλη Ιδέα...*, ό.π., σ. 224.

> Πρέπει να δούμε ακόμη και τη Μεγάλη Ιδέα [...] όχι μόνο σαν αποτέλεσμα της ανάπτυξης ενός «αυτοκρατορικού εθνικισμού» από την Αθήνα στην Κωνσταντινούπολη (ας πούμε η «φιλορωσική» εκδοχή)· ούτε μόνο ως συνέπεια του ενδεχόμενου να εγκατασταθεί η Ρωσία στην Κωνσταντινούπολη, η Τρίτη Ρώμη να καταλάβει τη Δεύτερη (ας πούμε η «αντιρωσική» εκδοχή)· αλλά οι δύο παραπάνω (σχετικά ουτοπικές) πιθανότητες σε σχέση με μια ιδιαίτερα υπαρκτή δυνατότητα η αυτοκρατορική Γαλλία να προλάβει να εγκατασταθεί αυτή πρώτη στην Κωνσταντινούπολη –μια ανάγνωση της δεύτερης φάσης του Τανζιμάτ από την ανακήρυξη του Χάττι Χουμαγιούν και εντεύθεν, με την επέκταση της γαλλικής, πολιτικής και πολιτισμικής, επιρροής στην αυτοκρατορία, θα μπορούσε εύκολα να το δείξει. Η Μεγάλη Ιδέα, ανταγωνιστικά στη φαντασιακή κυριαρχία του Βυζαντίου, όχι μόνο τη Μόσχα αλλά και το Παρίσι.[28]

Έτσι το σύνθημα «Ελληνική Αυτοκρατορία» έγινε κυρίαρχο κατά τη διάρκεια του Κριμαϊκού Πολέμου.[29]

Τα ίδια χρόνια υποχώρησε ο φιλελληνισμός στην Ευρώπη και παρουσιάστηκαν θέσεις, όπως εκείνη του J. F. Fallmerayer, στις οποίες θεωρούνταν ότι οι σύγχρονοι Έλληνες δεν έχουν καμία σχέση με τους αρχαίους Έλληνες. Οι θέσεις αυτές έπαιξαν καταλυτικό ρόλο στο νεοσύστατο κράτος.[30] Κατά την Σκοπετέα, «Η αμφισβήτηση της καταγωγής σήμαινε συγχρόνως και αμφισβήτηση [...] των όποιων ελληνικών δικαιωμάτων (πνευματικών ή εδαφικών) στο σώμα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας».[31] Ως εκ τούτου, ήταν απαραίτητο να οριστεί ο Ορθόδοξος Χριστιανισμός ως ένα αναπόσπαστο κομμάτι της ελληνικής εθνικής ταυτότητας για να μπορέσει η Ελλάδα να πάρει θέση στο ανταγωνιστικό, όπως διατυπώνει ο Σταματόπουλος, «παιχνίδι εκπολιτισμού της Ανατολής».[32]

Θεωρείται ότι η κύρια αιτία αυτής της «ουτοπιστικής τάσης» της Μεγάλης Ιδέας του 19ου αιώνα «ήταν μια έντονη απογοήτευση που απέρρεε από τη μικρή έκταση και την οικονομική, πολιτική και πολιτιστική φτώχεια της νεότερης Ελλάδας –σε σύγκριση τόσο με την αρχαία Ελλάδα όσο και με τα νεότερα ευρωπαϊκά έθνη».[33]

Κατά τον Clogg, με τον Ελευθέριο Βενιζέλο η Μεγάλη Ιδέα «εισέρχεται στη σφαίρα της πραγματικότητας».[34] Όντως με τους Βαλκανικούς Πολέμους τα εδάφη και ο πληθυσμός της Ελλάδας διπλασιάστηκαν.[35] Η περίπτωση αυτή δημιούρ-

---

28 Δ. Σταματόπουλος, *Το Βυζάντιο μετά το έθνος*..., ό.π., σ. 70.

29 Έ. Σκοπετέα, *Το «πρότυπο βασίλειο» και η Μεγάλη Ιδέα*..., ό.π., σ. 179.

30 Ο ιστορικός Λιάκος επικρίνοντας τις θέσεις οι οποίες δίνουν υπερβολικό βάρος στην «πρόκληση του Φαλμεράυερ» λέει το εξής: «Το πρόβλημα της «συνέχειας» αποκτά κεντρική θέση στη συγκρότηση της εθνικής ιστορίας. Αποτελεί εσωτερικό στοιχείο συνοχής και όχι απλώς απάντηση σε εξωτερικές προκλήσεις», Α. Λιάκος, «Προς επισκευήν ολομέλειας...», ό.π., σ. 174.

31 Έ. Σκοπετέα, *Το «πρότυπο βασίλειο» και η Μεγάλη Ιδέα*..., ό.π., σ. 172.

32 Δ. Σταματόπουλος, *Το Βυζάντιο μετά το έθνος*..., ό.π., σ. 66-71.

33 P. Mackridge, *Γλώσσα και Εθνική*..., ό.π., σ. 236.

34 R. Clogg, *Συνοπτική ιστορία*..., ό.π., σ. 107.

35 «Τα εδάφη της "Νέας" Ελλάδας αύξησαν την έκτασή της σε ποσοστό περίπου 70%, ενώ ο πληθυσμός της αυξήθηκε από περίπου 2,800,000 σε 4,800,000 κατοίκους», βλ. R. Clogg, *Συνοπτική*

γησε την ψευδαίσθηση ότι η Ελλάδα ως σύμμαχος χώρα των κρατών της Αντάντ (Βρετανία – Γαλλία – Ρωσία) θα είχε την ευκαιρία να πραγματοποιήσει το όνειρο της Μεγάλης Ιδέας. Έτσι «ο Βενιζέλος είχε ταυτιστεί εντελώς με μια επιθετική πολιτική επιδιώκοντας την πραγμάτωση της Μεγάλης Ιδέας». Ωστόσο, ο Βασιλιάς Κωνσταντίνος και οι υποστηρικτές του «ήταν οπαδοί μιας "μικρής αλλά έντιμης Ελλάδας"».[36] Η προέλαση του ιταλικού στρατού προς τη Σμύρνη ενόχλησε την Ελλάδα. Ως εκ τούτου, με την επίκριση της Βρετανίας, της Γαλλίας και της Αμερικής ο ελληνικός στρατός αποβιβάστηκε στις 15 Μαΐου του 1919 στη Σμύρνη. Ο Βενιζέλος θεωρούσε ότι με την παρουσία του ελληνικού στρατού στην Ανατολή και με τη Συνθήκη των Σεβρών (1920) θα κέρδιζε τις εκλογές του 1920, στις οποίες τελικά νικήθηκε.[37] Όπως τονίζει η Demirözü, το σημαντικότερο το οποίο παρέβλεψε ο Βενιζέλος ήταν ο τουρκικός εθνικισμός.[38] Η ήττα του ελληνικού στρατού στη Μικρασία «σήμαινε την κατάρρευση της Μεγάλης Ιδέας και ένα άδοξο τέλος στην "εκπολιτιστική αποστολή" της Ελλάδας στην Εγγύς Ανατολή».[39]

Η «παραδείσια» και «παραμυθένια» πατρίδα: Κόκκινη Μηλιά

Την εποχή που εμφανίστηκε το ιδεολόγημα του Τουράν (Turan) και της Κόκκινης Μηλιάς[40] (Kızılelma) είναι η εποχή που επιταχύνθηκε και ο εθνικισμός. Θεωρείται ότι ο πόλεμος αποτελεί «πηγή των μύθων και αναμνήσεων για τις ερχόμενες γενιές» και ότι η περίπτωση αυτή παίζει καθοριστικό ρόλο στη συγκρότηση των εθνικών ταυτοτήτων.[41] Η άλωση της Ρούμελης στους Βαλκανικούς Πολέμους (1912-1913) προκάλεσε μεγάλο «τραύμα» στη συλλογική μνήμη της τουρκικής διανόησης, επειδή για τη διανόηση αυτή η έννοια της «πατρίδας» σήμαινε Βαλκάνια, κυρίως Ρούμελη.[42] Με τους Βαλκανικούς Πολέμους τα σχέδια της συγκρότησης ενός Οθωμανού πολίτη από όλα τα έθνη της Οθωμανικής

ιστορία..., ό.π., σ. 107.

36 Ό.π., σ. 113. Μια άλλη ερευνήτρια, η Σκοπετέα εφιστά την προσοχή μας στο ανατολικό «ερέθισμα» στα Βαλκάνια. Με τις εθνικές διεκδικήσεις των άλλων εθνικισμών στην Οθωμανική Αυτοκρατορία «η αρχικά "αμυντική" ιστοριογραφία μετατρέπεται σε επιθετική, ιδίως μετά την μεγάλη ανατολική κρίση του 1875-1878», Έ. Σκοπετέα, *Το «πρότυπο βασίλειο» και η Μεγάλη Ιδέα*..., ό.π., σ. 184.

37 D. Demirözü, *Savaştan Barışa Giden Yol: Atatürk-Venizelos Dönemi Türkiye-Yunanistan İlişkileri*, İstanbul 2007: İletişim, σ. 24. Η ερευνήτρια υποστηρίζει ότι στην ήττα του Βενιζέλου στις εκλογές του 1920 έπαιξε ρόλο και ο πληθυσμός με διάφορες εθνοτικές ταυτότητες (Εβραίοι, Σλάβοι, Βλάχοι κ.ά.) που εντάχτηκαν πρόσφατα στο ελληνικό κράτος. Βλ. D. Demirözü, *Savaştan Barışa Giden*..., ό.π., σ. 26-27.

38 Ό.π., σ. 27.

39 R. Clogg, *Συνοπτική ιστορία*..., ό.π., σ. 123.

40 Στην τουρκική παράδοση είναι Κόκκινο Μήλο.

41 Y. K. Taştan, "Kanonik Topraklardan Ulusal Vatana: Balkan Savaşları ve Türk Ulusçuluğunun Doğuşu", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* 12 (Χειμώνας 2012), σ. 7. Διαθέσιμο στον δικτυακό τόπο: https://dergipark.org.tr/download/article-file/406837 (τελευταία πρόσβαση 23/07/2017).

42 Ό.π., σ. 60.

Αυτοκρατορίας απέτυχαν και άρχισαν οι διανοούμενοι να αναρωτιούνται ποιο έδαφος θα ήταν η πατρίδα τους.[43] Το «τραύμα» το οποίο βιώθηκε με το χάσιμο των βαλκανικών εδαφών επανορθώθηκε με την ιδέα της ουτοπικής πατρίδας Τουράν και το μυθικό σύμβολο της Κόκκινης Μηλιάς.[44]

Το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα εμφανίστηκαν στη Δύση τα κινήματα που δηλώνονται με την πρόθεση «παν», όπως ο παγγερμανισμός και ο πανσλαβισμός.[45] Ο παντουρανισμός γεννήθηκε στην Ουγγαρία ως αντίδραση στον παγγερμανισμό και τον πανσλαβισμό.[46] Επρόκειτο για έναν ουτοπικό τόπο που υποστηριζόταν ότι περιέλαβε τα έθνη του Τουράν, μεταξύ των οποίων υπήρχαν οι Τούρκοι, οι Ούγγροι, οι Μογγόλοι και οι Φινλανδοί. Έτσι δημιουργήθηκε μια ψευδαίσθηση συνοχής μέσω του «ανώτερου ασιατικού πολιτισμού» που υποτίθεται ότι κάποτε ίδρυσαν οι Τούρκοι μαζί με τους Ούγγρους.

Τις περισσότερες φορές αυτές οι δύο λέξεις, ο παντουρανισμός και ο παντουρκισμός, παρουσιάζονται ως συνώνυμες. Αντίθετα με τον παντουρανισμό που υποστήριζε την ένωση των ουραλοαλταϊκών λαών με εκείνους του φινλανδικού-ουγγρικού, ο παντουρκισμός επεδίωκε την πολιτική και πολιτισμική ένωση όλων των «Τούρκων».[47] Εδώ πρέπει να σημειώσουμε ότι και η έννοια του «Τουράν» διέφερε ανάμεσα στους μετανάστες της Ρωσίας και στη τουρκική διανόηση. Η βασική διαφορά βρισκόταν στο γεγονός ότι οι μετανάστες συμφωνούσαν πάνω στην ιδέα της ενιαίας ταταρικής ταυτότητας, ενώ η εν λόγω ταυτότητα δεν σήμαινε τίποτα για την τουρκική διανόηση.[48]

Οι μύθοι του Τουράν και της Κόκκινης Μηλιάς είναι αλληλένδετοι. Για τον λόγο αυτό, πρέπει να αναφερθούμε και στο μυθικό σύμβολο της Κόκκινης Μηλιάς στην οθωμανική λογοτεχνία. Υποστηρίζεται ότι το μοτίβο της Κόκκινης Μηλιάς εντοπίζεται, από το τέλος του 16ου ή από τις αρχές του 17ου αιώνα, στην οθωμανική παράδοση ως σύμβολο της Δύσης, κυρίως της Βασιλικής του Αγίου Πέτρου στη Ρώμη και ως επιθυμία των Οθωμανών σουλτάνων να κατακτήσουν κι άλλα καινούργια μέρη.[49] Το σύμβολο της Κόκκινης Μηλιάς δεν παρουσιάστηκε στη λογοτεχνία κατά τη διάρκεια της μεταρρυθμιστικής περιόδου, που ονομάζεται Τανζιμάτ (Tanzimat).[50] Λίγο πριν τους Βαλκανικούς Πολέμους όμως ξανα-

43 Ό.π., σ. 64.

44 Ευχαριστώ την κ. Μαρία Ιατρού που μου επέστησε την προσοχή πάνω στη σχέση της ουτοπίας και της Κόκκινης Μηλιάς ως ενός ουτοπικού χώρου.

45 D. Kushner, *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu (1876-1908)*, μτφρ. Ş. S. Türet, R. Ertem, F. Erdem, İstanbul 1979: Kervan, σ. 11.

46 F. Georgeon, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri. Yusuf Akçura (1876-1935)*, μτφρ. A. Er, Ankara 1996: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, σ. 50.

47 N. Önen, *İki Turan: Macaristan ve Türkiye'de Turancılık*, İstanbul 2005: İletişim, σ. 114.

48 Y. K. Taştan, "Kanonik Topraklardan Ulusal Vatana...", ό.π., σ. 72.

49 S. Yerasimos, "Ağaçtan Elmaya: Apokaliptik Bir Temanın Soyağacı", μτφρ. Ö. Arıkan, *Cogito* 17 (Χειμώνας 1999), σ. 318.

50 S. Yerasimos, "Ağaçtan Elmaya: Apokaliptik...", ό.π., σ. 322.

εμφανίστηκε στα γράμματα με την ποίηση του Ziya Gökalp,[51] η «Κόκκινη Μηλιά» ("Kızılelma"), που αργότερα έγινε και ο τίτλος της ποιητικής του συλλογής, η οποία δημοσιεύτηκε το 1915.[52]

Οι έννοιες του Τουράν και της Ιδέας (Mefkure) έπαιξαν σημαντικό ρόλο από τους Βαλκανικούς Πολέμους μέχρι τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.[53] Στη σκέψη του Ziya Gökalp, του ιδεολόγου των Ενωτικών, άσκησε έντονη επιρροή ο κοινωνιολόγος Émile Durkheim. Το βασικό για τον Durkheim ήταν το κοινό και όχι το άτομο. Εξηγώντας τις σκέψεις του ο Gökalp έβαλε το κοινό στο επίκεντρο και έδωσε σημασία στο άτομο μόνο όταν σκεφτόταν, ένιωθε και δρούσε για το συμφέρον του κοινού. Με αυτόν τον τρόπο και μόνο το άτομο αποκτούσε την «προσωπικότητά» του. Το κοινό, για τον Gökalp, ήταν το έθνος.[54] Το άτομο αποκτούσε «προσωπικότητα» μόνο όταν κατέφερε να σκέφτεται παρόμοια με τα άλλα μέλη του έθνους. Κι αυτό που θα έκανε να σκέφτεται κάποιος παρόμοια με τα άλλα μέλη του έθνους ήταν η «Ιδέα», η οποία, σύμφωνα με αυτόν, δεν ήταν τίποτα άλλο από την εθνική «συνείδηση» (şuur). Η «συνείδηση» αυτή βρισκόταν ήδη στο «πνεύμα του έθνους (volkgeist)»[55] το οποίο περνούσε υποσυνείδητα σε κάθε μέλος του.[56] Αυτά που θα σχημάτιζαν το μέλλον του έθνους ήταν οι Ιδέες. Η «Εθνική Ιδέα» των Τούρκων θα ήταν η απόκτηση μιας πατρίδας, η οποία θα περιελάμβανε όλους τους «Τούρκους» του κόσμου.

Το σύμβολο της Κόκκινης Μηλιάς μεταβλήθηκε σε μια ουτοπική πατρίδα, η οποία θα παρείχε στους Τούρκους την εθνική συνοχή. Με την απόκτηση μιας τέτοιου τύπου «προσωπικότητας», πίστευε ο Gökalp, θα κατέφεραν κάποτε οι

---

51 Ο Ziya Gökalp γεννήθηκε το 1875/76 στην πόλη Ντιγιαρμπακίρ (Diyarbakır) της νοτιανατολικής Τουρκίας. Από το 1911 ξεκίνησε να δημοσιεύει άρθρα και ποιήματα σε διάφορα περιοδικά. Από τότε παρατηρείται μια αλλαγή στη σκέψη του: από τον οθωμανισμό προς τον παντουρκισμό. Ο Gökalp έγινε αργότερα ο ιδεολόγος των Ενωτικών και υποστήριξε φλογερά το ιδεολόγημα του παντουρανισμού. Για περισσότερες πληροφορίες στην ελληνική γλώσσα βλ. τη Διδακτορική διατριβή του Αριστοτέλη Μητράρα, *Η ιδέα του τουρκικού εθνικισμού στο έργο του Ζιγιά Γκιοκάλπ (Ziya Gökalp) και η επίδρασή του στον Κεμαλισμό*, Αθήνα 2010: Πάντειο Πανεπιστήμιο – Τμήμα Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών – Τομέας Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών.

52 İ. Enginün, *Yeni Türk Edebiyatı. Tanzimat'tan Cumhuriyet'e (1939-1923)*, İstanbul ^{7}2013: Dergâh, σ. 585.

53 E. Köroğlu, *Türk Edebiyatı ve*..., ό.π., σ. 139. Ο Taştan, στο εκτενές του άρθρο, ισχυρίζεται ότι στην ιδέα του παντουρκισμού έπαιξε ρόλο, μαζί με τους Βαλκανικούς Πολέμους, η «ρωσοφοβία» των Οθωμανών διανοούμενων. Η εγκατάλειψη από την Αγγλία της υποστήριξης της ακεραιότητας των οθωμανικών εδαφών και η «πανσλαβιστική απειλή» της Ρωσίας δημιούργησαν μια «οντολογική ανησυχία» ανάμεσα στους διανούμενους. Βλ. σχετικά Y. K. Taştan, "Kanonik Topraklardan Ulusal Vatana...", ό.π., σ. 71.

54 U. Heyd, *Ziya Gökalp. Türk Milliyetçiliğinin Temelleri*, μτφρ. C. Meriç, İstanbul 1980: Sebil. σ. 39.

55 Φαίνεται ότι επηρεάστηκε ο Gökalp και από τον Herder. Η επαφή του όμως με τον γερμανικό ρομαντισμό έγινε μέσω των γαλλικών μεταφράσεων των έργων του.

56 Ο Gökalp αποκαλούσε το εν λόγω πνεύμα ως "tevfik". Κατά τον Heyd, η άποψή του να «λιώνει» το άτομο μέσα στο κοινό και να μην έχει πια μια ιδιαίτερη σημασία προέρχεται από τον ισλαμικό μυστικισμό. Σύμφωνα με αυτόν, ο άνθρωπος λιώνει μέσα στην ύπαρξη του Θεού. Έτσι το «ιερό» στον Gökalp έγινε το κοινό. Κάθε μέλος μιας εθνότητας μπορεί να διαισθάνεται την ταυτότητά του που πίστευε ο Gökalp ότι ήδη υπήρχε στο βαθύ παρελθόν. Βλ. U. Heyd, *Ziya Gökalp*..., ό.π., σ. 35-36, 39.

Τούρκοι να πραγματοποιήσουν αυτήν την «παραδείσια» και «παραμυθένια» πατρίδα. Η Κόκκινη Μηλιά είναι η Ιδέα στην οποία θα έφταναν οι Τούρκοι «ανακαλύπτοντας» το «εθνικό πνεύμα» τους. Θα το ανακάλυπταν, επίσης, έχοντας πρόσβαση στο υποσυνείδητό τους:

Δεν υπάρχει η Κόκκινη Μηλιά; Βεβαίως υπάρχει
αλλά η συνοικία της είναι σε άλλο κόσμο
η γη της είναι Ιδέα, ο ουρανός της είναι τ' όνειρο
θα 'ναι μια μέρα πραγματική, μα τώρα είναι παραμυθένια...[57]

Η έννοια της πατρίδας δεν ήταν πια η Οθωμανική Αυτοκρατορία, αλλά η περιοχή από τα Βαλκάνια μέχρι τα σύνορα της Κίνας. Η περιοχή αυτή ονομαζόταν από τον Ziya Gökalp ως Τουράν: *Πατρίδα για τους Τούρκους δεν είναι ούτε η Τουρκία ούτε το Τουρκιστάν / Πατρίδα είναι μια χώρα μεγάλη και άπειρη: Τουράν*.[58] Κατά τον Mehmet Ali Tevfik, όταν ο Gökalp πρότεινε μια κοινή γλώσσα περιόριζε την έννοια του Τουράν, επειδή σε όλα τα μέρη των Βαλκανίων δεν ομιλούνταν μόνο η τουρκική. Έτσι ο Tevfik προτείνει την έννοια «πνευματική πατρίδα (manevi yurt)»αντί την έννοια του Τουράν.[59] Ένας άλλος διανοούμενος της εποχής, ο Ahmet Ferit Tek, περιόρισε τα σύνορα και τον πληθυσμό αυτού του αόρατου χώρου.[60] Σύμφωνα με αυτόν, το Τουράν είναι μια «πραγματική» χώρα 10,800,000 τετραγωνικών χιλιόμετρων και ο πληθυσμός του είναι 43 εκατομμύρια άνθρωποι.[61]

Όπως τονίζει ο Μακρής, «οι μεγάλες συμβολικές και μυθικές αφηγήσεις είναι ουτοπικές, γιατί μας μεταθέτουν σε έναν άχρονο θα λέγαμε χρόνο με εξιδανικευμένες καταστάσεις, σε ό,τι κι αν ακόμη συνέβη με τη θέληση των θεών, είναι αδύνατο να συμβεί στον παρόντο χρόνο».[62] Η ιδέα του παντουρανισμού ή παντουρκισμού και τα σύμβολα του Τουράν και της Κόκκινης Μηλιάς χρησιμοποιήθηκαν στους Βαλκανικούς Πολέμους ως κίνητρο για την επιστράτευση των μαζών και την συγκρότηση της εθνικής «συνείδησης» στις μάζες αυτές. Σήμαινε πάντα μια «πολιτισμική ένωση» που θα πραγματοποιούνται μεταξύ των «Τούρκων» παρά τον αλυτρωτισμό.[63] Κατά τον Köroğlu, το Τουράν είναι ένα «ναρκωτι-

---

57 *Kızılelma yok mu? Şüphesiz vardır; / Fakat onun semti başka diyardadır... / Zemini mefkûre, seması hayal / Bir gün gerçek, fakat şimdilik masal...* στο ποίημα "Kızılelma" (1913). Παρατίθεται στο Şiir Parkı. Διαθέσιμο στον δικτυακό τόπο: http://www.siirparki.com/kizilelma.html (τελευταία πρόσβαση 09/07/2019). Η μετάφραση είναι δική μας.

58 *Vatan ne Türkiye'dir Türklere, ne Türkistan / Vatan büyük ve müebbet bir ülkedir: Turan* στο ποίημα "Turan" (1911). Παρατίθεται στο İ. Enginün, *Yeni Türk Edebiyatı*..., ό.π., σ. 582. Η μετάφραση είναι δική μας.

59 E. Köroğlu, *Türk Edebiyatı ve*..., ό.π., σ. 147-149.

60 Ο Ahmet Ferit Tek δημοσίευσε, πριν από ένα έτος, ένα άρθρο στο οποίο υποστήριξε μια μη αλυτρωτική πολιτική, ορίζοντας ως τουρκικά σύνορα την Αδριανούπολη, τη Ριζούντα, τη Ρόδο και το Σουλεϊμανιγιέ. Βλ. E. Köroğlu, *Türk Edebiyatı ve*..., ό.π., σ. 153-154.

61 E. Köroğlu, *Türk Edebiyatı ve*..., ό.π., σ. 156.

62 Ν. Μακρής, *Νοσταλγία και φιλοσοφικός νόστος*, Αθήνα 2008: Δρόμων, σ. 17.

63 F. Georgeon, *Türk Milliyetçiliğinin*..., ό.π., σ. 85· Y. K. Taştan, "Kanonik Topraklardan Ulusal Vatana...", ό.π., σ. 83.

κό», ένα «όνειρο» που συνέβαλε να ξεχάσει κανείς τις οδυνηρές συνέπειες του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου.[64] Όντως το ιδεολόγημα του/της Τουράν/Κόκκινης Μηλιάς και η έννοια της Ιδέας μπορεί να θεωρηθούν ψυχολογική ανακούφιση από την ήττα των Βαλκανικών Πολέμων.

Στις 28 Ιανουαρίου του 1920 διακηρύχτηκε ο *Εθνικός όρκος* (*Misak-ı Millî*), στο τελευταίο οθωμανικό κοινοβούλιο, με το οποίο περιορίστηκαν τα εθνικά σύνορα. Έτσι η τουρκική διανόηση έκλεισε το θέμα των έξω Τούρκων για πάντα. Ο Gökalp και ο τουρανικός τουρκικός εθνικισμός δεν έγιναν αποδεκτοί από το κεμαλικό κράτος. Όπως ξέρουμε, το 1923 θεωρείται σημείο καμπής από το επίσημο τουρκικό εθνικό αφήγημα. Όλα τα γεγονότα, ακόμα και ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος και ο παντουρανισμός/παντουρκισμός, τα οποία βιώθηκαν πριν το 1923 θεωρούνταν, από το κεμαλικό κράτος, ότι ανήκουν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και δεν έγιναν δεκτά.[65]

Σε μια εποχή που τα αλυτρωτικά κινήματα ήταν της μόδας, γιατί ο παντουρανισμός δεν έγινε επίσημα δεκτός από το νεοσύστατο κράτος; Οι αιτίες μπορεί να είναι πολλές και διάφορες, αλλά μπορούμε συνοπτικά να πούμε ότι α) μετά τη Ρωσική Επανάσταση του 1917 οι τουρκόφωνες κοινότητες της Ρωσικής Αυτοκρατορίας ίδρυσαν τα δικά τους εθνικά κράτη· β) Οι κοινότητες αυτές είχαν δικές τους εθνοτικές/λαϊκές παραδόσεις˙ γ) στο νεοσύστατο κράτος επικράτησε έντονος εκδυτικισμός· δ) το νεοσύστατο κράτος αρνήθηκε το οθωμανικό παρελθόν (τουλάχιστον μέχρι τα 1940). Στο πλαίσιο αυτό, καθώς η Κεντρική Ασία αποτελούσε τη βάση στο επίσημο εθνικό αφήγημα της Τουρκίας, η ιδέα της ένωσης με τον τουρκόφωνο πληθυσμό της ευρύτερης περιοχής εγκαταλείφτηκε.

Επίλογος

Επομένως, μπορούμε να πούμε ότι οι Βαλκανικοί Πόλεμοι έπαιξαν δυναμικό ρόλο στα ιδεολογήματα της Μεγάλης Ιδέας και του Τουράν. Η νίκη (στο ελληνικό παράδειγμα) και η ήττα (στο τουρκικό παράδειγμα) προκάλεσαν ψευδαισθήσεις και στους δύο εθνικισμούς. Εξάλλου, πρέπει να σημειώσουμε ότι τέτοια αλυτρωτικά κινήματα δεν υποστηρίχτηκαν από όλους τους διανοούμενους της εποχής. Ωστόσο μπήκαν και οι δύο χώρες στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο με παρόμοια όνει-

---

64 E. Köroğlu, *Türk Edebiyatı ve*..., ό.π., σ. 139-140, 151.

65 Το ζήτημα της «συνέχειας» στο τουρκικό εθνικό αφήγημα αντιμετωπίστηκε «ριζοσπαστικά». Χωρίς την αναφορά στο οθωμανικό παρελθόν το οποίο περιείχε 600 χρόνια, προσπαθούσε να δημιουργήσει σύνδεσμο ανάμεσα στις προϊστορικές εποχές και στο σήμερα. Βλ. B. Ersanlı, σ. 235. Η βασική διαφορά μεταξύ της εξουσιαζόμενης ομάδας της Τουρκίας και των διανοούμενων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, όπως ο Ziya Gökalp και οι Ahmet Vefik, Süleyman και Ahmet Cevdet πασάδες, έγκειται στο ότι οι τελευταίοι δέχονταν το οθωμανικό παρελθόν ως συνδετικό κρίκο στην ιστορία των Τούρκων, ενώ οι πρώτοι αποκαλούσαν το οθωμανικό παρελθόν «σκοτεινό» και «εποχή της παρακμής». Βλ. U. Özkırımlı – A. S. Sofos, *Tarihin Cenderesinde. Yunanistan'da ve Türkiye'de Milliyetçilik*, μτφρ. S. T. Özsakınç – Ö. Bülbül, İstanbul 2013: Bilgi Üniversitesi, σ. 80-82. Για την ελληνική μετάφραση δείτε: U. Özkırımlı – Σ. Α. Σοφός, *Το βάσανο της ιστορίας: ο εθνικισμός στην Ελλάδα και στην Τουρκία*, Αθήνα 2008: Καστανιώτης.

ρα: την πραγμάτωση της Μεγάλης Ιδέας και του Τουράν.[66] Ο ιστορικός Γεράσιμος υποστηρίζει ότι προχωρώντας ο ελληνικός στρατός στο εσωτερικό της Ανατολής πίστευε ότι κυνηγούσε τους Τούρκους προς την Κόκκινη Μηλιά.[67] Υπό αυτήν την έννοια, η Κόκκινη Μηλιά, στο τουρκικό παράδειγμα, αποτελεί έναν ιδανικό και ουτοπικό χώρο, ενώ στο ελληνικό τον χώρο όπου θα έπρεπε να πάνε οι Τούρκοι αφήνοντας τα εδάφη που θεωρούνται ότι είναι «ελληνικά».

Εντούτοις, τα ιδεολογήματα της Μεγάλης Ιδέας και του Τουράν δεν ήταν εφικτά. Ο Πολίτης γράφει το 1918 στο άρθρο που αναφερθήκαμε παραπάνω ότι το ελληνικό έθνος ορίζεται «από την βόρεια παραλία της Μικράς Ασίας [...] μέχρι την Κρήτη και την Κύπρο» και θεωρεί ότι ακόμα και σε περιοχές όπως η Καππαδοκία υπάρχει μια κοινή εθνική «συνείδηση», από την οποία γεννιούνται «κοινές προσδοκίες και ελπίδες». Οι «κοινές» αυτές «προσδοκίες και ελπίδες» είναι η πραγμάτωση της Μεγάλης Ιδέας.[68] Παρόμοια και ο Gökalp ορίζει το τουρκικό έθνος ως τους Τουρκόφωνους Μουσουλμάνους που κατοικούν στο Αζερμπαϊτζάν, στην Κριμαία, στο Τουρκμενιστάν, στο Ουζμπεκιστάν, στην Κιργιζία κ.α. Κατά τον Gökalp, η πολίτικη διάλεκτος της τουρκικής και μια πολίτικη λογοτεχνία θα έπρεπε να αποτελεί το κοινό υπόβαθρο μεταξύ των «Τούρκων» αυτών. Θεωρεί επίσης ότι αυτή η επιθυμία του έγινε δεκτή απ' όλες τις «τουρκικές» περιοχές.[69] Ούτε η επιθυμία του Πολίτη ούτε εκείνη του Gökalp δεν ήταν ρεαλιστική. Στην πρώτη περίπτωση, στις περιοχές που θεωρούνται «ελληνικές», όπως τονίζει ο Βαρουξάκης, «δεν θα μπορούσε να προβληθεί ούτε η γλώσσα, που δεν ήταν ελληνική για πάρα πολλούς από τους πληθυσμούς που ο ελληνικός εθνικισμός διεκδικούσε για λογαριασμό του ελληνικού έθνους...».[70] Παρόμοια και στη δεύτερη περίπτωση, όπως υποστηρίζει ο Köroğlu, δεν θα μπορούσε να προβληθεί ούτε μια κοινή πολίτικη διάλεκτος της τουρκικής ούτε μια κοινή λογοτεχνία μεταξύ των πληθυσμών που θεωρούνται «Τούρκοι».[71]

Όσον αφορά τους χώρους των ιδεολογημάτων αυτών μπορούμε εύκολα να πούμε ότι ο ένας (το ζεύγος της Κωνσταντινούπολης-Αγίας Σοφίας) είναι πραγματικός, ενώ ο άλλος (το Τουράν και η Κόκκινη Μηλιά) είναι ουτοπικός. Παρόλο που υποστηρίζεται μια ένωση μεταξύ των πληθυσμών της Κεντρικής Ασίας, η ιδέα του Τουράν και το μυθικό σύμβολο της Κόκκινης Μηλιάς σαν να είναι κάτι φευγαλέο, που βρίσκεται πάντα στον ορίζοντα.

---

66 Ο Köroğlu ισχυρίζεται ότι οι αιτίες των παντουρανικών και πανισλαμικών ονείρων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, η οποία ούτε δάνεια μπορούσε να πάρει, ήταν οικονομικές. Έτσι αφενός με την κατάκτηση της Αιγύπτου θα είχε βαμβάκι, αφετέρου με την κατάκτηση του Μπακού θα είχε πρόσβαση στο πετρέλαιο. Βλ. E. Köroğlu, *Türk Edebiyatı ve*..., ό.π., σ. 170.

67 S. Yerasimos, "Ağaçtan Elmaya: Apokaliptik Bir Temanın Soyağacı", μτφρ. Ö. Arıkan, *Cogito* 17 (1999), σ. 326.

68 Γ. Βαρουξάκης, «"Φαντασιακές Κοινότητες" και...», ό.π., σ. 3.

69 E. Köroğlu, *Türk Edebiyatı ve*..., ό.π., σ. 245.

70 Γ. Βαρουξάκης, «"Φαντασιακές Κοινότητες" και...», ό.π.

71 E. Köroğlu, *Türk Edebiyatı ve*..., ό.π., σ. 247.

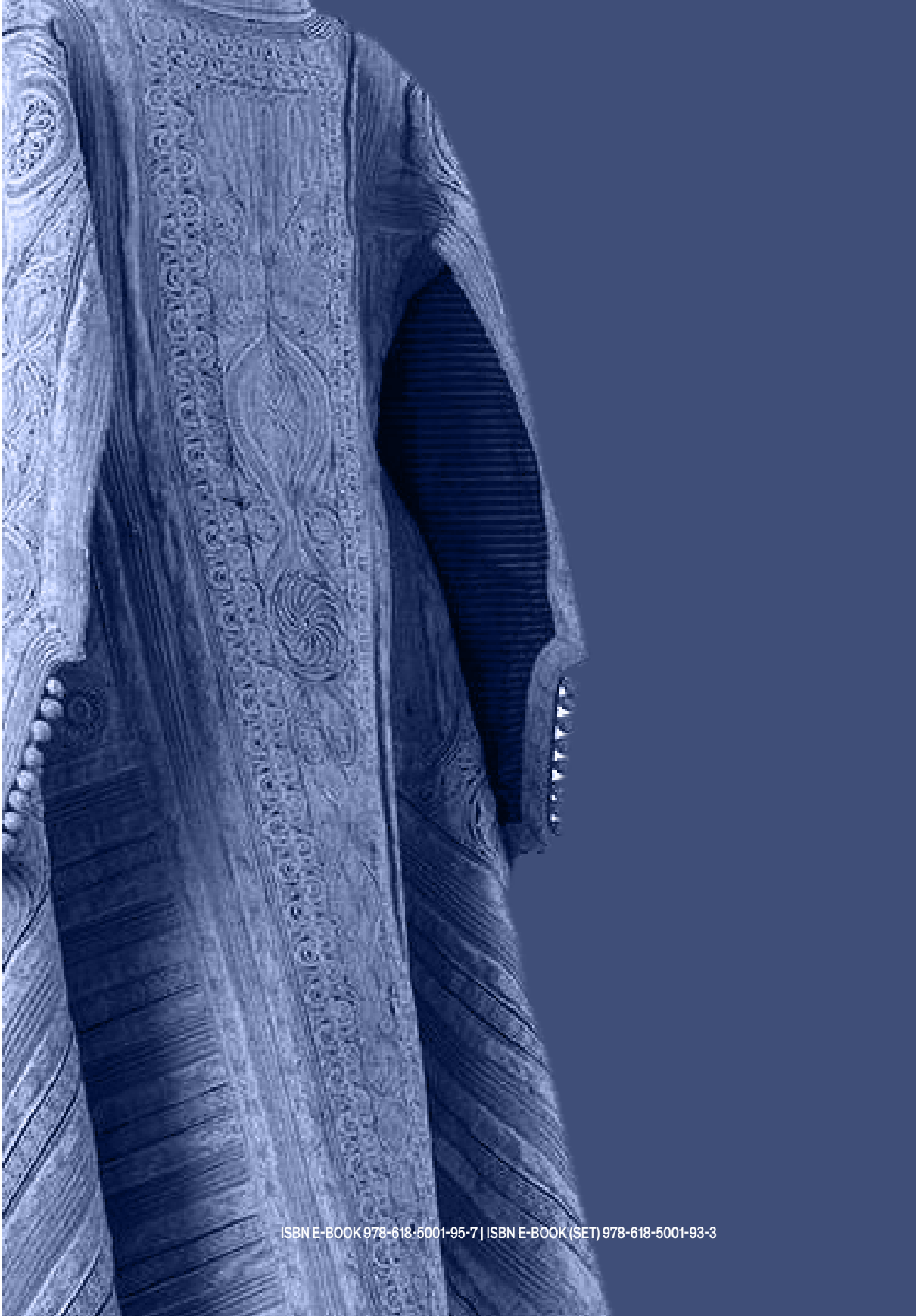

ISBN E-BOOK 978-618-5001-95-7 | ISBN E-BOOK (SET) 978-618-5001-93-3